

บทที่ 4

เนื้อหาในบทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน

เมื่อวิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอเนื้อหาและการใช้ภาษาที่สื่อให้เห็นลีลาอันเป็นลักษณะเฉพาะของขรรค์ชัย บุนปาน แล้วยังพบว่า บทความไว้อาลัยผู้วายชนม์มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเรื่องราวชีวิตของผู้วายชนม์ในแง่การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ที่แสดงแนวคิดให้ตระหนักถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา อันเชื่อมโยงกับกฎอนิจจัง ตลอดจนคุณธรรมในการประกอบสัมมาชีพและการดำเนินชีวิต แม้เนื้อหาดังกล่าวจะมีใช้ทรรสนะของผู้เขียน แต่ก็เป็นแนวคิดอันมีที่มาจากวัตรปฏิบัติของผู้วายชนม์ ซึ่งผู้เขียนนำมาบอกเล่า โดยมีประเด็นสำคัญ ดังนี้

หลักธรรมที่พุทธศาสนิกชนพึงตระหนัก

บุคคลมีอายุขัยในการดำรงชีวิตมากน้อยแตกต่างกัน แต่สิ่งที่คุณทุกคนจะต้องประสบเหมือนกันคือความตายอันเป็นสิ่งเที่ยงแท้ ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในบทไว้อาลัย สัมฤทธิ์ จิราธิวัฒน์ เรื่อง “หนึ่งในสามนาย” ว่า “ร่างกาย สังขาร เกิด ตั้งอยู่ เสื่อม คับตามสภาพของมัน” เนื้อหาในบทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน ได้กล่าวถึงสาเหตุการเสียชีวิตของผู้วายชนม์ว่า เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ อุบัติเหตุ การถูกลอบทำร้าย ซึ่งเป็นภาวะที่อาจประสบกับบุคคลโดยทั่วไป

ในบทไว้อาลัยสุเชาว์ ศิษย์คณะศรี เรื่อง “ฝันดี” ผู้เขียนย้ำเตือนให้ตระหนักในกฎแห่งความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตว่า

...อันที่จริง ชมรมไปกษาแห่งประเทศไทยมิได้ปรารถนาออก
ประเด็นในทำนองนี้บ่อยนักเมื่อหลีกเลี่ยงมิได้ ก็ไม่รังเกียจ ยินดีเผชิญ
กับมันด้วยความปกติธรรมดาในท่ามกลางความเป็นไป ไม่ตื่นตื่น ไม่ตระหนก
ตระหนกในความไม่เที่ยงแท้แห่งชีวิตย่อมเป็นคั้งนั้น ชีวิตพึงถึงวันดับ
ชื่อเสียงเกียรติคุณต่างหากที่คงอยู่

สัปดาห์ก่อน ประมาจารย์แห่งวิชาชีพหนังสือพิมพ์ ผู้มี
สัมมาอาชีพะอันสะอาด สุจริต และไม่เคยก้อมแม่กระทั่งหัวแม่ตีนให้แก่
อธรรม ได้ถือโอกาสอำลาโลกไปอย่างสงบและองอาจรายหนึ่งแล้ว

ท่านผู้นั้นคือ สุภา ศิริमानนท์
 ครั้นถึงสัปดาห์นี้ เพียงเพิ่งเช้าตรู่วันอาทิตย์ พระยังฉันเช้าไม่
 เสร็จ ฮัลเลย์เพิ่งลบรอยหางจางหายไปจากทิศตะวันตกได้ไม่นาน ชีวิต
 หนึ่งก็ปีดปลือกคาไปเสีย ๆ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎฯ
 ท่านผู้นี้คือ สุเชาว์ ศิษย์คณะศรี... (บรรคัช นุนปาน, 2527: 85-87)

มนุษย์พึงยอมรับในความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ที่มีการเกิดและดับไปตามสภาพ โดย
 ควรตระหนักว่า ความตายเป็นเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นกับทุกชีวิต เพียงแต่ชีวิตที่สร้างคุณความดีแม่
 สังขารจะสลายไป ความดีงามและผลงานของเขาจะเป็นที่กล่าวขานและอยู่ในความทรงจำของผู้ที่
 ยังมีชีวิต ความตายอาจเกิดขึ้นได้ทุกขณะ โดยมนุษย์ไม่สามารถรู้ล่วงหน้าได้ ดังเช่น สุภา ศิริमानนท์
 และสุเชาว์ ศิษย์คณะศรี บุคคลที่ผู้เขียนคุ้นเคยได้เสียชีวิตในเวลาใกล้เคียงกัน สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือ
 คุณงามความดีและผลงานที่ฝากไว้ ผู้เขียนใช้ข้อความ “ไม่เคยยอมแม้กระทั่งหัวแม่ตีนให้แก่
 อธรรม” เชื่อมโยงกับคำว่า “องอาจ” หมายถึง กล้าหาญ ผึ่งผาย สง่า เพื่อแสดงให้เห็นศักดิ์ศรีของ
 นักหนังสือพิมพ์อย่างสุภา ศิริमानนท์ ที่มีความเด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ยากจะโอนอ่อนผ่อนตาม
 ผู้กระทำผิด แม้อำนาจของบุคคลเหล่านั้นอาจส่งผลกระทบต่อชีวิต ผู้เขียนใช้คำว่า “ฮัลเลย์”
 หมายถึง ดาวหางคาบสั้นเพียงดวงเดียวที่มีความสว่างมาก จนสามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า
 และหวนกลับมาให้เห็นอีกในช่วงชีวิตคน ๆ หนึ่ง (วิกิพีเดีย สารานุกรม, 2554) ผู้เขียนนำ
 การปรากฏขึ้นของดาวหางฮัลเลย์ มาเปรียบเทียบการจากไปของสุเชาว์ ศิษย์คณะศรี เนื่องจาก
 ในทางโหราศาสตร์เชื่อว่า เมื่อใดที่ดาวหางปรากฏจะมีผู้ที่ยิ่งใหญ่ หรือผู้ประกอบคุณงามความดี
 ให้กับแผ่นดินเสียชีวิต ทั้งนี้ก็เพื่อยกย่องความยิ่งใหญ่ของสุเชาว์ ศิษย์คณะศรี ว่าเป็นบุคคลมี
 ความสามารถอันประจักษ์ได้จากผลงานทรงค่าที่มอบไว้แก่สังคม

นอกจากนี้ ความตายยังเป็นสิ่งเตือนใจให้มนุษย์ไม่ประมาท ดังในบทไว้อาลัย
 สมภพ ไพรสมณธ์ เรื่อง “คิดถึงสมภพ” ว่า

...ทันทีที่ตายลง หลวงปู่ปานก็จัดงานศพให้เต็มพิธี แต่ทุกคนที่
 วัดลงนก็คือ หลวงปู่ปานก็กราบศพนั้นด้วยความถ่อมตน
 มีคนไปถามท่านว่า หลวงปู่ไปกราบมันทำไม ก็มันเป็นลูกศิษย์
 หลวงปู่ปานตอบว่า ต้องกราบ เขาเป็นครูเรา เขาไปก่อน เขาได้
 สอนให้เราไม่ประมาทว่าสังขารเป็นของไม่เที่ยง เกิด ตั้งอยู่ ดับไปเป็นนิรันดร์
 ใครกราบครู ย่อมเป็นผู้มีแต่ความจำเริญ

รางวัลใหญ่ก่อนสุดท้ายของการเกิดนั้น คือ ความตาย
ไม่เจริญ ไม่เรียก มันก็มา มันมาพร้อมกับเกิด แต่ไม่มีใครรู้ว่าจะ
สำแดงเดชเวลาไหน...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2542 : 177)

การสิ้นลมหายใจของชีวิตหนึ่งควรเป็นสิ่งเตือนใจให้ผู้ที่ยังมีชีวิตดำรงตนอย่างไม่
ประมาท และอาจกระตุ้นให้เกิดการระลึกว่า ความตายย่อมเกิดขึ้นกับตนเช่นเดียวกับชีวิตอื่นอย่าง
ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทั้งมีอาจรู้ได้ว่า ความตายจะเกิดขึ้นกับตนเวลาและสถานที่ใด ทำให้เกิด
ความตระหนักรู้และนำไปสู่การใช้ชีวิตอย่างระมัดระวัง **“รางวัลใหญ่ก่อนสุดท้ายของการเกิดนั้น
คือความตาย ไม่เจริญ ไม่เรียก มันก็มา มันมาพร้อมกับเกิด”** ผู้เขียนเปรียบความตายกับรางวัลของ
การเกิด เพื่อบอกให้ทราบ ว่า ธรรมชาติให้ความตายเคียงคู่กับการเกิดแก่มนุษย์ เมื่อชีวิตเกิดขึ้นแล้ว
ความตายก็จะปรากฏตามมา เป็นสิ่งคู่กัน

บางครั้งความตายอาจมาถึงโดยไม่คาดคิด ดังในบทไว้อาลัยวิฑูร กวชะปาณิก
เรื่อง **“อาลัยวิฑูร กวชะปาณิก”** ผู้เขียนเท้าความถึงการเสียชีวิตของอารีย์ ลีวีระ อันมีที่มาจากความไม่
พอใจของผู้ทรงอำนาจทางการเมือง **“เข้าไปขัดขวางผลประโยชน์และชุดคู่ขี้เบื่องหน้าเบื้องหลังของ
ผู้ทุจริตในแวดวงการเมืองอย่างตรงไปตรงมา”** เพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชน
โดยมีเนื้อความว่า

...นับย้อนหลังไปประมาณไม่ต้องถูกต้องนัก ก็เกือบ ๔๐ ปีเข้าไป
ไปแล้ว ชาว“อารีย์ ลีวีระ”ผู้อำนวยการบริษัทไทยพาณิชย์การ จำกัด
เจ้าของหนังสือพิมพ์“พิมพ์ไทยรายวัน”และหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับ
ถูกยิงตาย ณ เส้นทางสายเปลี่ยวขณะนั้น“เพชรเกษม”ใกล้กับหัวหิน
จ.ประจวบคีรีขันธ์ เป็นข่าวที่สะท้านสะเทือนไปทั้งวงการหนังสือพิมพ์
และวงการเมือง...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2534 : 107)

ผู้เขียนเล่าเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏเป็นข่าวและสร้างความสะเทือนขวัญแก่วงการ
หนังสือพิมพ์และวงการเมือง คือการเสียชีวิตของอารีย์ ลีวีระ ผู้อำนวยการบริษัทไทยพาณิชย์การ
เจ้าของหนังสือพิมพ์**“พิมพ์ไทยรายวัน”**และหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับถูกยิงบนถนน
เพชรเกษม สื่อว่าความตายที่เกิดจากการถูกลอบทำร้ายมักสร้างความเศร้าสลดใจแก่ผู้รับรู้
โดยเฉพาะการตายอันเนื่องมาจากการต่อสู้เพื่อผดุงความถูกต้อง แต่ขัดกับผลประโยชน์ของคนบาง

กลุ่ม นักหนังสือพิมพ์ที่เสียชีวิตเพื่อความถูกต้องนับได้ว่าเป็นการเสียชีวิตในหน้าที่ การเสียชีวิตในลักษณะนี้จึงควรค่าแก่การยกย่อง

นอกจากนี้ ในบทไว้อาลัยสุขุม บุนปาน เรื่อง “ไอ้เฮีย” ผู้เขียนยังเล่าถึงเหตุการณ์อุบัติเหตุบนท้องถนนที่ตนเองและสุขุม บุนปาน พี่ชาย ประสบร่วมกันว่า

...อีกคราวหนึ่ง ปีพ.ศ. ๒๕๑๓ ผมเรียนจบแล้ว กำลังรอเลือกงาน ขึ้นไปหาเขาอีกทีแล้วผลัดกันขับรถคนละจังหวัดลงมาด้วยกัน ระหว่างทางกำแพงเพชร-นครสวรรค์เป็นเวรผม อีกไม่กี่กิโลเมตรจะถึงขาณุวรลักษณบุรี เวลาตี ๓ กว่า ผมก็ขับชนกับรถบรรทุกที่จอดข้างทางอย่างจัง ไอ้เฮียสลบเหมือดทันที อาร่วมหา-ขุนเดช (จิระเดช ไวยโกสิทธิ์) นั่งข้างหลังลินขาด ทูตอะไรไม่ได้ ผมเองก็เลือดเต็มหน้าท่วมตัว ได้ตำรวจกองปราบที่ด่านใกล้ๆ พาไปโรงพยาบาลสวรรค์ประชารักษ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพิ่งเสด็จไปทรงเปิดได้ ๗ วัน ได้ปลัดเทศบาลพี่ชายถูกป่า (จิตต์ กาญจนสวัสดิ์) เปิดห้องพิเศษ ระดมแพทย์พยาบาล ช่วยคนเจ็บทุกคนให้รอดชีวิตมาได้อย่างอัศจรรย์... (ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 94)

การใช้รถบนท้องถนนอย่างประมาทอาจเกิดอุบัติเหตุทำให้สูญเสียชีวิตและทรัพย์สินหรือถ้ำรอดชีวิต ร่างกายก็ได้รับบาดเจ็บอาจพิการไม่สามารถใช้ชีวิตอย่างคนปกติได้ ส่วนใหญ่อุบัติเหตุบนท้องถนนเกิดขึ้นเพราะความประมาทและความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้ขับขี่ นอกจากการถูกลอบสังหารและการประสบอุบัติเหตุแล้ว โรคภัยไข้เจ็บยังเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนจำนวนมากเสียชีวิต เนื่องจากสังขารถูกคุกคามด้วยโรค ร่างกายจึงเกิดความเสื่อมแล้วก็ดับไป บทไว้อาลัยชูศรี บุนปาน เรื่อง “ความทรงจำของลูก ๆ” ผู้เขียนกล่าวถึงคำบอกเล่าของมารดาที่เท้าความการเสียชีวิตของยายอันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บว่า

...แม่เคยเล่าให้ฟังว่า เป็นการต่อสู้ครั้งยิ่งใหญ่ระหว่างวิชาความรู้ในเรื่องหมอของกั้งกับโรคาพยาธิของยาย ในที่สุดมีพญามัจจุราชเป็นผู้ชนะ กั้งเสียใจในเหตุการณ์ครั้งนี้มาตลอดชีวิต และเล่าให้ลูกหลานฟังเสมอ...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2526 : 45)

แม้ว่าในปัจจุบันมีแพทย์จำนวนมากที่เชี่ยวชาญในการรักษาโรคต่าง ๆ อีกทั้งยังมีเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัย คนจำนวนมากก็ยังคงเสียชีวิตด้วยโรคร้ายไข้เจ็บ การเสียชีวิตด้วยโรคร้ายไข้เจ็บจึงแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ถ้าคนเราเข้าใจและยอมรับในกฎแห่งอนิจจัง ความทุกข์ก็จะบรรเทา ผู้เขียนเลือกใช้คำสัญลักษณ์ว่า“พญามัจจุราช” หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในพญายม “เจ้าแห่งความตาย” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 573-641) เพื่อบอกให้ทราบว่าการตายของชายผู้เขียนเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่สำหรับผู้เป็นตาของผู้เขียน และเป็นการสูญเสียที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง

เห็นได้ว่า ผู้เขียนนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแนวคิดเพื่อแสดงความไม่เที่ยงแห่งชีวิต ดังที่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2544 : 95-135) ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตเป็นไปตามภาวะทั้ง 3 ได้แก่ ภาวะแห่งอนิจจตา ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดดับ เสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา ภาวะแห่งอนัตตา คือความไม่มีส่วนใดที่มีตัวตนแท้จริง ไม่อาจยึดถือเข้าครอบครองเป็นเจ้าของ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามความปรารถนาของตนได้ และภาวะแห่งทุกขตา คือถูกบีบบังคับด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวอยู่ทุกขณะ พร้อมก่อให้เกิดความทุกข์ได้เสมอในกรณีที่มีการเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความไม่รู้และยึดติด ถือมั่น ส่วนความขรมารณะ คือความสำนึกในความขาด พลาด หรือพรากแห่งตัวตน โดยเกิดความรู้สึกรู้ว่า ตัวตนถูกคุกคามด้วยความสูญสิ้นสลาย หรือพลัดพราก จึงเป็นทุกข์ คับแค้น หดหู่ กังวล กระทบกระเทือน และทุกขเวทนา ชีวิตจึงไหลเวียนและดำเนินไปตามภาวะเหล่านี้ โดยแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องเป็นปัจจัยตามธรรมชาติ

คุณธรรมในการประกอบอาชีพ

คุณธรรมในการประกอบอาชีพ คือ การปฏิบัติตนที่เหมาะสมดีงามในหน้าที่การงาน บทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน ได้กล่าวถึงชีวิตของผู้วายชนม์ในแง่มุมของการประกอบอาชีพที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลเหล่านั้นประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน เพราะประพฤติตนเหมาะสมด้วยหลักคุณธรรมในการปฏิบัติงาน ดังนี้

1. ความใฝ่รู้

ความใฝ่รู้ หมายถึง ความสนใจจะศึกษาและแสวงหาความรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ข่าวสาร ตลอดจนวิทยาการต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเพื่อเพิ่มพูนสติปัญญา (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน อมรรัตน์ พิษณานุรักษ์, 2540 : 12) การศึกษาเรียนรู้เป็นรากฐานสำคัญในการประกอบอาชีพ เพราะแต่ละอาชีพต้องใช้ความรู้เฉพาะทางและความรู้ด้าน

อื่น ๆ เป็นส่วนประกอบ จึงจะประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ดังในบทไว้อาลัย
สุzum บุนปาน เรื่อง “ไอ้เฮีย” ผู้เขียนกล่าวว่า

...ไอ้เฮียเหมือนพี่น้องในแถวของเราทั้งหมด นั่นคือรักการอ่าน
หนังสือเป็นชีวิตจิตใจ เขาเขียนหนังสือสวย ต่อมาก็รักงานเขียน และ
การทำหนังสือ เขาเคยเขียนสารคดีไปลงหนังสือพิมพ์ชาติไทยวันอาทิตย์
ใช้นามปากกาว่า ราช อัครเรศ และใช้นามปากกา สองคม มาตั้งแต่ผมยัง
เด็ก เมื่อเขียนนวนิยายเรื่องนี้ ผมก็เลยขโมยนามปากกาเขามาเป็นชื่อ
พระเอกในเรื่องว่า สองคมชอบสามเหลี่ยมเสียด้วยความชำนาญ
เขาเล่นดนตรีจนออกวงได้ ถนัดแอดคอกเคชั่นและไวโอลิน เล่น
กลองถ่ายรูปรองรับจ้างถ่ายเหมางาน เขียนภาพได้ทั้งสีน้ำและสีน้ำมัน...
(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 95)

นอกจากการศึกษาในสถาบันการศึกษา การเรียนรู้ด้วยตนเองก็เป็นคุณลักษณะ
ประการหนึ่งที่สามารถจะนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะเมื่อเรียนรู้ใน
สิ่งที่สนใจและถนัดย่อมเกิดความเชี่ยวชาญอย่างรวดเร็ว เหมือนเช่นผู้เขียนกล่าวยกย่อง
สุzum บุนปาน ว่านอกจากจะศึกษาในโรงเรียนเพาะช่างแล้ว เขายังหมั่นค้นคว้าเรียนรู้ฝึกฝนด้วย
ตนเองด้วยการอ่านจนเป็นผลดีต่อการใช้ภาษา โดยเฉพาะการเขียน เมื่อฝึกเขียนมาก ๆ ก็มีผลงาน
ลงตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้ เขายังสนใจดนตรี การถ่ายรูป จึงค้นคว้าฝึกฝนสิ่งที่
สนใจด้วยตนเอง จนมีความรู้และเชี่ยวชาญ สามารถนำไปใช้หารายได้เป็นอาชีพเสริมได้

ในบทไว้อาลัยมานิตย์ นิศันต์ เรื่อง “ด้วยรักและระลึกถึง” มีเนื้อความว่า

...พี่มานิตย์รักการอ่านหนังสือเป็นชีวิตจิตใจ วัตรปฏิบัติเช่นนี้
ถ้ามีอยู่ในตำรวจมาก ๆ ก็จะเป็นคุณยิ่งกว่าเป็นโทษ อย่างน้อยก็เป็นเจ้า
แห่งหนังสือกำลังภายในที่มีครบทุกเล่ม นานาหนังสือดังกล่าวเมื่อ
ห้องสมุดเฉลิมราชกุมารีเกิดขึ้นที่จังหวัดปทุมธานี พี่มานิตย์ก็บริจาคเป็น
วิทยาทาน...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 247)

ผู้เขียนกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ชายชนม์ คือ มานิตย์ นิศันต์ ว่ามีอาชีพรับราชการ
ตำรวจและรักการอ่าน โดยสื่อให้เห็นว่า การอ่านจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ประกอบอาชีพทุกแขนง

โดยเฉพาะตำรวจ เพราะการอ่านจะทำให้ผู้อ่านรอบรู้ ทั้งในเรื่องราวเฉพาะอาชีพและเรื่องราวรอบตัวอื่น ๆ นอกจากมานิตย์ นิศยันต์ เป็นผู้ใฝ่รู้ดังกล่าวแล้วยังมีจิตใจงดงามด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยบริจาคหนังสือที่ตนอ่านแล้วแก่ห้องสมุด เพื่อให้ผู้อื่นได้ศึกษาค้นคว้าอีกด้วย การอ่านจึงเป็นคุณลักษณะที่คนทุกอาชีพควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อจะได้นำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพให้เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น

อากร สุนทรระกูล คือ นักธุรกิจที่เคยประสบปัญหาทางการเงินอันเนื่องจากเงินบาทลอยตัว เมื่อครั้งเศรษฐกิจไทยเกิดภาวะวิกฤตเป็นหนี้ต่างประเทศ 9 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ ในปี 2536 ผู้เขียนได้เขียนข้อความไว้อาลัยอากร สุนทรระกูล โดยมีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงพฤติกรรมของนักการเมืองว่า

...เครื่องฉันทนาการเมืองจำนวนหนึ่งและจำนวนมาก ไม่เคยตระหนักสำนึกถึงความสุจริต ความเสียสละ และความเฉลียวฉลาดที่ต้องเรียนรู้ รับรู้ แล้วรีบแปรเปลี่ยนออกมาเป็นการกระทำที่ทันโลก ทันเหตุการณ์...(ขรรค์ชัย บุนนาค, 2541 : 195-196)

เนื้อความข้างต้นแสดงแนวคิดที่ควรถือปฏิบัติของผู้เป็นนักการเมือง คือนอกจากความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละแล้ว ยังต้องมีความใฝ่รู้เพื่อให้เป็นผู้ที่รอบรู้ ทันยุคสมัย และทันต่อเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วย

ความใฝ่รู้จึงเป็นคุณธรรมสำคัญที่บุคคลทุกอาชีพควรถือปฏิบัติ เพราะนอกจากสามารถจะนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาหน้าที่การทำงานให้เจริญรุ่งเรืองแล้ว ยังใช้ประกอบเป็นแนวทางในการหารายได้เสริม ทำให้เป็นผู้รอบรู้ ทันเหตุการณ์ และยุคสมัย

2. ความเสียสละ

ความเสียสละ หมายถึง การยอมเสียสิทธิและยอมลำบากเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทร์ชลิ มาพุทฺธ, 2532 : 6) ในบทไว้อาลัยมานิตย์ นิศยันต์ เรื่อง “ด้วยรักและระลึกถึง” ผู้เขียนกล่าวถึงคำพูดของมานิตย์ นิศยันต์ ที่ให้กำลังใจตำรวจและข้าราชการ ซึ่งปฏิบัติงานในท้องถิ่นทุรกันดารว่า

...เป็นเรื่องยากที่จะให้ใครมามีความรู้สึกนึกคิดเหมือนเรา เท่าที่สังเกตดูข้าราชการหนุ่ม ๆ มักมีความรู้สึกนึกคิดตรงกันข้ามกับตะกี้

สิ้นเชิง ซึ่งผมก็เข้าใจชีวิตหนุ่มดีว่า วัยนั้นกำลังต้องการความสบายอยาก อยู่ใกล้ความรัก ปรารถนาในรูป ปรส กลิ่น เสียง จึงได้แต่บอกคนหนุ่ม ร่วมงานว่าคนเราลำบากถึงที่สุดแล้วก็จะไม่ลำบาก และวัยหนุ่มเป็นวัย ที่ต้องทำงาน การที่ได้ออกมาทำงานเลี้ยงอันตรายเพื่อชาติบ้านเมืองอย่าง นี้เป็นโอกาสอันงาม เป็นความเสียสละอย่างสูงส่ง ไม่ควรคิดว่าการย้าย ที่ทำงาน ไกลจากกรุงเทพฯ เป็นการถูกตัดหางปล่อยวัดหรือถูกข่มเหง รังแกจากผู้ใหญ่ เราควรปฏิบัติหน้าที่ของเราด้วยความภาคภูมิใจ ผลที่ ได้รับก็จะเป็นความสบายใจของเราเอง ใครจะมามองเห็นบ้าง ไม่เห็น บ้างก็ช่างใคร...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2544 : 273)

คำพูดของมานิตย์ นิศยันต์ ช่างต้นแสดงแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมของข้าราชการ ดำรงที่ปฏิบัติงานในถิ่นทุรกันดารด้วยความเสียสละ เพราะดำรง ทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ใน ท้องถิ่นที่ห่างไกลความเจริญ นอกจากจะต้องเผชิญผู้ร้ายและข้าศึกศัตรูแล้ว ยังต้องเผชิญกับ ความขาดแคลนในทุก ๆ ด้าน การปฏิบัติงานในท้องถิ่นเช่นนี้จึงเป็นการเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ด้วยความอดทนกับความยากลำบากและอุปสรรคต่าง ๆ และผู้ปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่นดังกล่าวควร ปฏิบัติงานด้วยความภาคภูมิใจ แม้จะไม่มีใครเห็น

ในบท ไร่อาลัย โกวิท วรพิพัฒน์ เรื่อง “ท่าน โกวิท” ได้กล่าวถึงจิตสำนึกของ ครูบาอาจารย์ที่มีต่อลูกศิษย์ว่า

...ประการสำคัญ แต่ละท่านเป็นครูที่เป็นครูอย่างแท้จริง
ปรารถนาอย่างเดียวที่จะให้ศิษย์มีความรู้ และหยัดอยู่ผู้โลก
พาลาใบทวยส์ ๆ นี้ได้...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2544 : 236)

ผู้เขียนกล่าวว่าผู้ประกอบอาชีพครูจะต้องมีคุณสมบัติประการสำคัญ คือ เป็น ผู้เสียสละ ตั้งใจอบรมสั่งสอนศิษย์ด้วยความปรารถนาอย่างแท้จริง ที่จะให้ศิษย์เป็นคนดีสามารถอยู่ ร่วมกับผู้อื่น ได้อย่างมีความสุข และการประสาทความรู้ให้แก่ศิษย์เพื่อให้สามารถนำความรู้ไปใช้ ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ตลอดจนใช้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของการดำรงชีวิต ใน “พาลาใบทวยส์ ๆ นี้” คือ โลกหรือสังคมที่มีอบายมุข สิ่งชั่วร้ายหลากหลาย ซึ่งผู้สอนควรทุ่มเท แรงกายแรงใจในการถ่ายทอดความรู้ ส่วนผู้เรียนก็ต้องมีความมุ่งมั่นกับการเรียนรู้ เพื่อหยัดขึ้นอยู่ ในสังคมนี้ให้ได้

คุณธรรมสำคัญในการประกอบอาชีพอีกประการหนึ่งที่ผู้เขียนกล่าวถึงคือ ความเสียสละ นอกจากข้าราชการตำรวจ ครู ต้องมีความเสียสละในหน้าที่แล้ว บุคคลอาชีพอื่น ๆ ก็ควรยึดมั่นปฏิบัติ เพื่อการทำงานร่วมกันอย่างราบรื่น อันจะนำไปสู่เป้าหมายของงานที่วางไว้

3. ความขยันหมั่นเพียร

ความขยันหมั่นเพียร หมายถึง ความพยายามในการปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างสม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้ง เพื่อให้งานสำเร็จลุล่วง ความขยันหมั่นเพียร ประกอบด้วยความตั้งใจ ความอดทน มีสมาธิ มีความรับผิดชอบ (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทร์ชติ มาพุทธ, 2532 : 8) ในบทวิเคราะห์เรื่อง “ท่านอาจารย์’บูร” ผู้เขียนกล่าวถึงความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเรียนรู้ของประยูร อุตุชาภา ว่า

...ชีวิตของท่านอาจารย์’บูรทั้งชีวิตมีแง่มุมที่คนรุ่นหลังนำศึกษาเล่าเรียนได้ทั้งหมด ความซื่อสัตย์ก็ดี ความขยันหมั่นเพียรต่อวิชาความรู้แขนงต่าง ๆ จนเป็นผู้รู้แจ้งเห็นจริงก็ดี ความเป็นปราชญ์ เป็นบัณฑิต ที่สังคมไทยยังมีคอบอดอยู่ก็ดี ล้วนเป็นคุณและเป็นคุณสมบัติที่ปกติดอยู่ในวัตรปฏิบัติของท่านอาจารย์’บูรทั้งสิ้น

แต่ความปกติเหล่านี้มีใช้หรือ ที่สังคมไทยกำลังขาดแคลนอย่างหนักและต้องการ?... (ขรรค์ชัย บุนปาน, 2538 : 220-221)

ผู้เขียนสื่อให้ผู้อ่านตระหนักถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะผู้เป็นครูบาอาจารย์ว่า นอกจากจะต้องซื่อสัตย์สุจริตแล้ว ยังต้องขยันหมั่นเพียร ศึกษาเรียนรู้ในสรรพวิชา เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่ศิษย์ให้สามารถนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ภายภาคหน้า ครูบาอาจารย์เป็นอาชีพที่สังคมให้การยอมรับว่า “เป็นผู้รอบรู้ เป็นปราชญ์ เป็นบัณฑิต” อีกทั้งสังคมยังฝากความหวังแก่บุคคลเหล่านี้ในการสร้างสังคมให้เจริญก้าวหน้าและสร้างเยาวชนให้เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ครูอาจารย์จึงต้องเป็นผู้ขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเรียนรู้ อันเป็นรากฐานสำคัญของผู้เผยแพร่ความรู้คู่ควรกับค่ายก่อกองของสังคม ผู้เขียนยังตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้อ่านปฏิบัติตนตามหลักคุณธรรมดังกล่าว และให้สังคมเห็นคุณค่าแก่ผู้ประพฤติดี ซึ่งมีคุณสมบัติข้างต้น

ในบทวิเคราะห์กัณฑ์ วรรพท เรื่อง “ด้วยความเคารพรัก” ผู้เขียนกล่าวถึงความขยันหมั่นเพียรใน

การปฏิบัติงานของกำพล วัชรพล ที่ทำให้เขาประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานเป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์ไทยรัฐว่า

...ท่าน ผอ. ไม่เคยพาลผมไปเมืองนอก แต่พาหนีบไปตรวจตลาด
เกือบทั่วประเทศ ท่านทำงานแข่งกับเวลา ขยันขันแข็ง ไม่เคยย่อท้อ
มีหัวใจเป็นชายเต็มชาย...(จรรักษ์ชัย บุนปาน, 2540 : 150)

ความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพจะช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จใน
หน้าที่การงาน ไม่ว่าบุคคลผู้นั้นจะปฏิบัติงานในตำแหน่งใด หากมีความขยันหมั่นเพียร ดังเช่น
กำพล วัชรพล แม้ว่าจะดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์ แต่ก็ยังออกสำรวจตรวจตราตลาด
หนังสือพิมพ์ทั่วประเทศด้วยตนเองอย่างไม่ย่อท้อ บุคคลเช่นนี้จึงประสบความสำเร็จในอาชีพใน
ที่สุด

นอกจากนี้ ในบทไว้อาลัยชูศรี บุนปาน เรื่อง “ความทรงจำของลูก ๆ” ผู้เขียนยังเล่า
ถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพค้าขายของชูศรี บุนปาน มารดา ดังนี้

...แม่อยู่กินกับพ่อตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๔ พ่อเป็นครูอยู่ที่โรงเรียน
ประจำจังหวัดชาย ราชบุรี อาชีพของแม่ที่ขึ้นหน้าขึ้นตา คือทำข้าวต้มมัด
ขาย แม่เล่าว่าหุงวันละเป็นถัง...(จรรักษ์ชัย บุนปาน, 2542 : 46)

เนื้อความข้างต้นบอกเล่าให้รู้ว่า ชูศรี บุนปาน ขยันหมั่นเพียรในการหาเลี้ยงชีพ
คือ ยึดอาชีพทำข้าวต้มมัดขาย โดยหุงข้าวเหนียววันละเป็นถัง เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการ
ของลูกค้า อันเป็นที่มาของรายได้ที่จะนำมาจุนเจือครอบครัว

ความขยันหมั่นเพียร คือพื้นฐานสำคัญในการประกอบอาชีพ เพราะหน้าที่
การงานของบุคคลจะปร เกฏเป็นจีนเป็นอันได้ต้องเริ่มต้นด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้

4. ความอดทนอดกลั้น

ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การปฏิบัติเพื่อให้อยู่ในขอบเขตที่คิดงามจำเป็นต้อง
อาศัยความอดทนอดใจในอารมณ์ชั่ววูบ อยากรได้ในสิ่งที่ไม่เหมาะสม อยากรทำได้ดอบในสิ่งที่ไม่
พอใจ รวมทั้งอดทนในความยากลำบาก การรอคอย และอุปสรรคต่าง ๆ (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243
อ้างถึงใน จันทรชิตี มาพุทธ, 2532 : 8) การประกอบอาชีพเป็นการหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพและจุนเจือ

ครอบครัวยุคใหม่ โดยต้องแลกด้วยแรงกายแรงใจ อีกทั้งยังต้องเผชิญอุปสรรคและความยากลำบากต่าง ๆ ความสำเร็จและเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานจึงต้องอาศัยความอดทนอดกลั้นอย่างมาก ดังในบทไว้อาลัยกำพล วัชรพล เรื่อง “ด้วยความรัก” แสดงให้เห็นความอดทนอดกลั้นของคนทำหนังสือพิมพ์ที่ต้องเผชิญอุปสรรคทางการเมืองว่า

...เวลาที่เคียดแค้นด้วยอำนาจรัฐ พบกันท่านก็จะปลอบประโลม
ว่า อำนาจถ่อยเถื่อนมาเดี๋ยวเดียวแล้วก็ไป แต่คนทำหนังสือพิมพ์อย่าง
พวกเรายังต้องอยู่ ฉะนั้นจงอดทน อย่าท้อถอย ข้าอยู่มาก่อนเอ็ง รู้ดี...
(ขรรค์ชัย นุนปาน, 2540 : 15)

แนวคิดข้างต้นเป็นแนวคิดของกำพล วัชรพล ผู้วางชนม์ ที่ผู้เขียนนำมากล่าวอ้างในบทไว้อาลัยผู้วางชนม์ เพื่อแสดงว่าแนวคิดเรื่องความอดทนอดกลั้นนี้จะเป็นประโยชน์ยิ่งต่อผู้ปฏิบัติงานทุกสาขาอาชีพ โดยเฉพาะผู้ประกอบการอาชีพนักหนังสือพิมพ์ที่ต้องเผชิญกับความไม่เป็นธรรมทางการเมือง หรืออิทธิพลของผู้มีอำนาจในบ้านเมือง นอกจากนี้ ผู้เขียนยังกล่าวถึงความอดทนอดกลั้นในการปฏิบัติงานของเสริมศรี เอกชัย ในการฝ่าฟันอุปสรรคและความยากลำบากในการประกอบอาชีพนักหนังสือพิมพ์ว่า

...ต่อมา คั้นพบที่เคลิไทม์ สำนักงานหนังสือพิมพ์ ขณะนั้น
ตั้งอยู่ที่ซอยกล้วยน้ำไท สุขุมวิท แต่การซ่อมบำรุงยานพาหนะหรือ
ยานยนต์ทั้งหมดกลับต้องส่งไปซ่อมที่อุ้งแฉวงพลัด ธนบุรี ผลก็คือ วัน
หนึ่งแม่เสริมเหนี่ยวจนแทบขาดใจ...(ขรรค์ชัย นุนปาน, 2541 : 159)

เมื่อความข้างต้นสื่อให้เห็นว่าเสริมศรี เอกชัย ผู้วางชนม์ เป็นนักหนังสือพิมพ์ที่ทุ่มเทแรงกายแรงใจในการปฏิบัติงานด้วยใจรักในวิชาชีพอย่างแท้จริง แม้ต้องประสบอุปสรรคต่าง ๆ เสริมศรี เอกชัย ก็สามารถฝ่าฟันไปได้ เพราะมีความอดทนอดกลั้นสูง เห็นได้จากเสริมศรี เอกชัย ต้องเหน็ดเหนื่อยกับการจัดการซ่อมบำรุงยานพาหนะของสำนักพิมพ์ ที่ส่งไปซ่อมยังอยู่ ซึ่งระยะทางไกลจากสถานที่ทำงาน และในบทไว้อาลัยมานิตย์ นิศยันต์ เรื่อง “ด้วยรักและระลึกถึง” ผู้เขียนกล่าวถึงความอดทนอดกลั้นของมานิตย์ นิศยันต์ ที่ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการปฏิบัติหน้าที่เป็นตำรวจตระเวนชายแดนว่า

...คุณมานิตย์ตอบมาด้วยเสียงที่น่าสงสารว่าตอนที่อยู่ชายแดน
นั้นเคยแค้นแค้นลำบากเลือดตาแทบกระเด็นมาแล้ว คนเรามือเคยลำบาก
ถึงที่สุดก็ไม่กลัวเกรงความลำบากอีกต่อไป...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2544 : 273)

ผู้เขียนบอกเล่าว่ามานิตย์ นิศันต์ ต้องเผชิญกับความยากลำบากอย่างแสนสาหัสใน
ขณะที่ปฏิบัติหน้าที่เป็นตำรวจตระเวนชายแดน แต่เป็นเพราะเขามีความอดทนอดกลั้น จึงสามารถ
ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้ด้วยดี และไม่รู้สึกเกรงกลัวกับความยากลำบากใด ๆ อีกต่อไป
ความอดทนอดกลั้นในการปฏิบัติหน้าที่ จึงเป็นคุณสมบัติประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะนำ
ความสำเร็จมาสู่ผู้ปฏิบัติ

ทุกอาชีพต้องใช้แรงกายแรงใจและมีอุปสรรคมากมาย บุคคลต้องมีความอดทนอดกลั้น
จึงจะยั่งยืนในอาชีพจนเจริญก้าวหน้าได้

5. ความซื่อสัตย์สุจริต

ความซื่อสัตย์สุจริต หมายถึง การประพฤติปฏิบัติอย่างตรงไปตรงมา ทั้งกาย วาจา ใจ
ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ไม่กิดคดทรยศ ไม่คดโกงหลอกลวงผู้อื่น รวมทั้งไม่ทำความเดือดร้อนแก่
ผู้ใดแม้เรื่องเล็กน้อย โดยยึดหลักแห่งความยุติธรรม ไม่เอาเปรียบตามหลักแห่งศีลธรรม
(กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทร์ชลิ มาพุทธ, 2532 : 8) ความซื่อสัตย์สุจริตเป็น
คุณลักษณะอันน่ายกย่อง ที่ต้องยึดถือปฏิบัติอย่างยิ่งในการประกอบอาชีพ หากบุคคลมี
ความซื่อสัตย์สุจริตทั้งต่อตนเองและผู้อื่นย่อมเป็นที่ยอมรับ ไว้วางใจ และส่งเสริมให้หน้าที่การงาน
เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ในบทไว้อาลัยโกวิท วรพิพัฒน์ เรื่อง “ท่านโกวิท” ผู้เขียนเน้นย้ำถึงความซื่อสัตย์
สุจริตที่ควรจะเป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้มีอาชีพเป็นนักการเมืองว่า

...ไอ้ปุ๋ยเคมีหัวขั่วหัวเข่าจะเอาอย่างไรกับมัน ได้ข้าวเสียนา ได้
ราคาเสียนคน เป็นหนทางพัฒนาแบบยั่งยืนละหรือ

นโยบายปฏิรูปการเกษตร ลดปัญหาชนบท รู้จักความสมดุลแห่ง
ธรรมชาติอย่างแท้จริงหรือเปล่า

หรือพอนึกโครงการออก เห็นการก่อสร้าง เห็นเม็ดเงินใน
งบประมาณ มิ่งคุณมา ถูกคั้นไป ฎไม่เป็นแล้วเทวดา แต่ปรารถนาเป็น
เทวดันเท่านั้นละหรือ...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2542 : 229)

ผู้เขียนแสดงแนวคิดด้วยการตั้งคำถามถึงการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ประกอบอาชีพเป็นนักการเมืองว่า เมื่อได้รับตำแหน่งในระดับบริหาร เป็นผู้วางนโยบายแล้ว มีความรู้ความสามารถเพียงพอในการบริหารจัดการ และมีความซื่อสัตย์สุจริตในส่วนที่ตนรับผิดชอบมาน้อยเพียงใด ประเทศชาติไม่ต้องการนักการเมืองที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนหรือนักการเมืองที่คิดโครงการขึ้นมาเพื่อหาประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงส่วนรวม

ในบทไว้อาลัยสุชุม บุนปาน เรื่อง “ไอ้เฮีย” ผู้เขียนยกย่องสุชุม บุนปาน พี่ชายของผู้เขียน ที่ยึดมั่นในคติของครอบครัวที่ว่า กินตามน้ำก็ผิด เงินสุจริตยังใช้ไม่ทัน ดังเนื้อความว่า

... คติของพ่อแม่พี่น้องของเรา มีตรงกันหมดว่า กินตามน้ำก็ผิด
เงินสุจริตยังใช้ไม่ทัน ฉะนั้น เงินสุจริตของไอ้เฮียอีกทางหนึ่ง ช่วงแรกรับ
ราชการที่ได้มาคือ การกู้หนี้ยืมสิน การจำหน่ายงาน และการหยิบฉวยเอา
จากพี่น้อง...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 95)

ผู้เขียนแสดงแนวคิดในประเด็นความสำคัญของการประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต โดยแสดงทัศนะว่า บุคคลใดก็ตามแม้บางครั้งรายได้ที่ได้รับจากการปฏิบัติงานไม่เพียงพอเลี้ยงชีพและเลี้ยงครอบครัว บุคคลนั้นก็ต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเองด้วยการพยายามหารายได้ที่ไม่ทุจริต คดโกงผู้อื่น โดยเล่าถึงพฤติกรรมของสุชุม บุนปาน ที่สื่อให้เห็นว่า แม้การกระทำนั้นอาจไม่สมควรปฏิบัติ แต่ก็มีได้เป็นการทุจริตคดโกงผู้อื่น หรือทุจริตในอาชีพ

ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นอีกคุณลักษณะสำคัญที่ผู้เขียนเน้นให้ตระหนักในการประกอบอาชีพ ถ้าบุคคลไม่มีคุณสมบัตินี้ก็จะไม่เกิดความเชื่อถือแก่ผู้ร่วมงานและบุคคลรอบข้าง นำไปสู่ความล้มเหลวในหน้าที่การงาน

6. ความประณีตละเอียดถี่ถ้วน

ความประณีตละเอียดถี่ถ้วน หมายถึง การกระทำที่มีการวางแผน มีข้อกำหนดสามารถดำเนินการตามขั้นตอนอย่างเรียบร้อยถูกต้อง โดยอาศัยความอดทนและสมาธิเป็นตัวกำกับ (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทรัชติ มาพุทธ, 2532 : 9) การปฏิบัติงานด้วยความประณีตละเอียดถี่ถ้วนมีผลสองด้าน ด้านหนึ่ง คือผลงานที่ปรากฏออกมามีคุณภาพ เพราะผู้กระทำการวางแผนและสามารถดำเนินการตามขั้นตอนของแผนที่วางไว้ ทำให้การปฏิบัติงานดำเนินไปอย่างถูกต้อง ส่วนอีกด้านหนึ่ง คือ เมื่อบุคคลมีความประณีตละเอียดถี่ถ้วนในการปฏิบัติงานมากเกินไป อาจกลายเป็นความเข้มงวดกับผู้ร่วมงาน จนพวกเขาเกิดความเบื่อหน่าย

และไม่สามารถร่วมงานได้ ในบทไว้อาลัยสัมฤทธิ์ จิราธิวัฒน์ เรื่อง “หนึ่งในสามนาย” ผู้เขียนยกย่องสัมฤทธิ์ จิราธิวัฒน์ ว่ามีความละเอียดถี่ถ้วนในการปฏิบัติงาน ดังนี้

...คุณสัมฤทธิ์เป็นคนละเอียดถี่ถ้วน ขยัน และคิดเรื่องงานตลอด สอนคนเหมือนสอนลูกหลาน ใจเย็นเหมือนไฟ สั่งงานวันนี้จะให้งานเสร็จวันนี้ แต่ก็ให้ความอิสระในการตัดสินใจงานเต็มที่...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2535 :122)

ผู้เขียนบอกเล่าถึงคุณลักษณะการปฏิบัติงานของสัมฤทธิ์ จิราธิวัฒน์ ในฐานะผู้บังคับบัญชาว่า มีความละเอียดถี่ถ้วน โดยแสดงให้เห็นว่า สัมฤทธิ์ จิราธิวัฒน์ มีการวางแผนในการปฏิบัติงานและดำเนินการตามขั้นตอนอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังเมตตาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาเสมือนเป็นลูกหลานของตนด้วยการถ่ายทอดความรู้ให้ ขณะเดียวกันก็ให้ความอิสระในการตัดสินใจอย่างเต็มที่ในการปฏิบัติงาน

นอกจากความละเอียดถี่ถ้วนในเรื่องงานแล้วการวางแผนในการปฏิบัติงานก็ช่วยให้ทราบผลกำไร หรือขาดทุน และสามารถดำเนินงานได้อย่างถูกต้องตามขั้นตอน เพื่อความสำเร็จในการประกอบการทางธุรกิจ ดังบทไว้อาลัยกำพล วัชรพล เรื่อง “ด้วยความเคารพรัก” ผู้เขียนกล่าวว่า

...ท่าน ผอ. ตอบด้วยเมตตาว่า เอ็งไม่รู้อะไร เพิ่มวันละฉบับ เดือนหนึ่งก็เพิ่ม ๓๐ ฉบับ ปีหนึ่งได้ ๓๖๕ ฉบับ ๑๐ ปีเท่าไร ๑๐๐ ปีเพิ่มเท่าไร เอ็งลองคูณเอาเอง ข้าเรียนมาน้อย เลขต้องทำงานแบบนี้...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2540 :150-151)

เนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติงานด้วยความประณีตละเอียดถี่ถ้วน เพราะการทำธุรกิจด้วยความประณีตละเอียดถี่ถ้วน รู้จักวางแผนในการปฏิบัติงาน เพื่อให้ได้ผลกำไรมากยิ่งขึ้น แม้บางครั้งเมื่อวางแผนแล้วทำให้ทราบว่า ได้ผลกำไรเพียงเล็กน้อย ผู้มีคุณลักษณะดังกล่าวก็ยังอดทนและมุ่งมั่นดำเนินการตามขั้นตอนของแผนนั้นต่อไป เพราะความละเอียดถี่ถ้วนของเขาทำให้คิดว่า กำไรอันน้อยนิดจะเพิ่มพูนมากขึ้นเมื่อสะสมเป็นเวลานาน

บุคคลควรมีความละเอียดถี่ถ้วนในการปฏิบัติงานอย่างเหมาะสม มีการวางแผนและดำเนินการตามขั้นตอน แต่อย่ากระทำในลักษณะเข้มงวดกวดขันหรือเคร่งครัดกับผู้ร่วมงานและบุคคล

รอบข้างมากเกินไปจนขอบเขต เพราะจะทำให้บุคคลเหล่านั้นไม่พอใจและมีอาจร่วมงานกันไม่ได้ งานจึงไม่บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

7. ความยุติธรรม

ความยุติธรรม หมายถึง การปฏิบัติงานด้วยความเที่ยงธรรมสอดคล้องกับความจริง และเหตุผลไม่ลำเอียง เพราะความรักใคร่กัน ไม่ชอบกัน หรือเพราะความกลัว ก่อให้เกิดความยุติธรรมในสังคม ช่วยรักษากฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อความถูกต้องสงบสุขของสังคม จัดความเห็นแก่ตัวและเอาเปรียบถืออภิสิทธิ์ (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทรชิตี มาพุทธ, 2532 : 9) ในบทไว้อาลัยวิเชียร ภูเจริญยศ เรื่อง “โลกนี้ยุติธรรม” มีเนื้อความกล่าวถึงความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาว่า

...ผู้บังคับบัญชาแต่ละหน่วยแต่ละเหล่าก็ต้องปฏิบัติภารกิจด้วยใจที่มีวินัยที่ถูกต้องเป็นธรรมตามความรับผิดชอบเต็มพิกัด... (ขรรค์ชัย นุนปาน, 2525 : 38)

ผู้เขียนแสดงแนวคิดว่า ผู้ที่ปฏิบัติงานในตำแหน่งหัวหน้า ผู้บังคับบัญชาต้องมีวินัยและปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเป็นธรรม ไม่ลำเอียง และให้ความเสมอภาคต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอันเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลนั้นปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ นอกจากนี้ ในบทไว้อาลัยวิเชียร ภูเจริญยศ ผู้เขียนยังเน้นย้ำถึงความยุติธรรมว่า

...ผมเข้าใจเอาเองว่า ถ้าผู้บัญชาการทหารแต่ละกองทัพบอกเห็นและเข้าใจทหารทุกคนเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาทั้งหมด พร้อมให้ความเป็นธรรมด้วยการปูนบำเหน็จเมื่อเวลาของการสนองตอบคุณงามความดีมาถึงในวาระอันควร ลงโทษเฉิบขาดเมื่อทหารผู้นั้นปรากฏความผิด... (ขรรค์ชัย นุนปาน, 2525 : 38)

ผู้เขียนกล่าวถึงแนวทางการปฏิบัติหน้าที่ของผู้มีอำนาจหรือผู้บัญชาการทหารในกองทัพบก คือควรสนองตอบคุณงามความดีจากการปฏิบัติหน้าที่ของผู้ใต้บังคับบัญชา และลงโทษผู้ประพฤติผิดอย่างเฉิบขาด เพื่อผลของความยุติธรรมไว้

ความซื่อสัตย์เป็นคุณสมบัติสำคัญเช่นเดียวกับข้อปฏิบัติอื่น ๆ โดยเฉพาะผู้มีอำนาจหรือตำแหน่งหน้าที่ในการบริหาร ซึ่งปกครองผู้ใต้บังคับบัญชา ต้องสร้างตนให้มีคุณลักษณะดังกล่าวเพื่อความถูกต้องเป็นธรรม ความเสมอภาค ไม่เกิดการเอาเปรียบ ช่มเหรงแกต่อกัน และนำความสงบเรียบร้อยสู่การปกครอง

บทไว้อาลัยของขรรค์ชัย บุนปาน บอกเล่าเรื่องราวชีวิตของผู้วายชนม์ โดยสอดแทรกแนวคิดในการประกอบอาชีพ อันเป็นคุณธรรมสำคัญที่ควรยึดมั่นปฏิบัติ คือการรู้จักการครองตน ครองคน และครองงานนั่นเอง

คุณธรรมในการดำรงชีวิต

บทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน แสดงแนวคิดที่เป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่ง คือคุณธรรมในการดำรงชีวิต คุณธรรมในการดำรงชีวิต หมายถึง แนวทางในการประพฤติตนที่เหมาะสมดีงามและควรยึดมั่นไว้เป็นหลักปฏิบัติในการดำรงชีวิต อันจะนำมาซึ่งความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดจนสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม

บทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน กล่าวถึงประสบการณ์ชีวิตของผู้วายชนม์ ที่แสดงให้เห็นการดำรงตนอยู่ในหลักคุณธรรมเป็นผลให้บุคคลเหล่านั้นประสบความสำเร็จในชีวิต ทั้งด้านหน้าที่การงาน ชีวิตครอบครัว คุณธรรมในการดำรงชีวิตที่ปรากฏในบทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน มีดังนี้

1. ความเมตตากรุณา

คำว่า “เมตตา” หมายถึง ความรู้สึกรักและสงสาร ปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ส่วนคำว่า “กรุณา” หมายถึง การให้ความช่วยเหลือ ให้ผู้อื่นพ้นทุกข์และเป็นสุข โดยช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้ (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทร์ชลิ มาพุทธ, 2532 : 6) บุคคลที่ผู้เขียนกล่าวถึงในบทไว้อาลัย ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในฐานะสูงกว่าผู้เขียนทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิ และบุคคลเหล่านั้นแสดงความรัก ความเมตตา และให้ความช่วยเหลือผู้เขียนและบุคคลอื่นๆ เช่น บทไว้อาลัยมานิตย์ นิศยันต์ ในเรื่อง “ด้วยรักและระลึกถึง” ผู้เขียนได้ยกย่องมานิตย์ นิศยันต์ ว่าเป็นผู้มี ความเมตตากรุณา เพราะมักช่วยเหลือ สนับสนุน ส่งเสริมให้เพื่อนและรุ่นน้อง ที่มีความสามารถให้ได้รับโอกาสก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

...พี่มานิตย์เป็นลูกผู้ชายเต็มชาย รักที่เพื่อนน้อง รุ่นน้องหลายคนที่มีฝีมือความสามารถ พี่มานิตย์ก็ส่งเสริมสนับสนุนอย่างออกหน้าออกตา คำประกันความเป็นคนดีให้
 กุศลแห่งความเมตตา และมูทิตาจิตเช่นนี้ยังความสุขมาให้ไม่ว่าจะอยู่ภพไหน...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2544 : 248)

ผู้เขียนบอกเล่าให้ผู้อ่านรับรู้ว่ามานิตย์ นิสัยดี มีจิตใจงดงามกอปรด้วยความเมตตา กรุณา เห็นได้จากการที่เขาส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถได้มีโอกาส ได้เข้าไปสู่ความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ทั้งยังบ่งชี้ว่าจิตใจอันงดงามของบุคคลหลายให้เห็นได้ด้วยกรกระทำ

ผู้ที่อยู่ในฐานะผู้อาวุโสมีวุฒิภาวะมากกว่าควรให้ความเมตตาต่อผู้อ่อนอาวุโสกว่า ดังบทไว้อาลัยสละ ชาตินันท์ เรื่อง“คำยินยอม” ผู้เขียนได้กล่าวว่า

...อาบิสงส์อีกส่วนหนึ่งนั้น ถ้าคุณยายมีญาณวิดิใด ๆ แล้วได้ทราบ ว่า เราๆท่านๆที่ยังมีชีวิตอยู่ กำลังแข็งแรง มีการมีงานทำเป็นหลักฐาน มีปัจจุบันที่เจริญเติบโตองงาม และต่างกำลังคิดถึงเด็ก ๆ ที่บ้านด้วยความเมตตา...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2522 : 35)

แนวคิดข้างต้นผู้เขียนชี้ให้เห็นว่าการให้ความเมตตาต่อผู้อ่อนอาวุโสกว่า คือ สิ่งที่ควรกระทำและผู้ที่อ่อนอาวุโสที่เคยได้รับความเมตตามาแล้ว ก็ควรจะทำเช่นเดียวกัน การใช้ชีวิตร่วมกัน ทั้งในสังคมเล็กหรือใหญ่ ควรมีความเมตตา ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ผู้ที่สามารถช่วยเหลือได้ ก็ควรยื่นแก่ผู้ที่เดือดร้อน และผู้นั้นก็จะได้รับความเมตตาจากบุคคลรอบข้างเช่นเดียวกัน

2. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละ

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หมายถึง การกระทำที่แสดงไมตรีจิต เพื่อให้ผู้อื่นได้รับความสะดวก ความพอใจ เห็นใจ ช่วยเหลือแบ่งปัน ส่วนความเสียสละ หมายถึง การยอมเสียสิทธิและยอมลำบากเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น (กรมวิชาการ, 2525 : 216 -243 อ้างถึงใน จันทร์ชลิ มาพุทธ, 2532 : 6) ในบทไว้อาลัยชูศรี บุนปาน เรื่อง“ความทรงจำของลูก ๆ” ผู้เขียนแสดงแนวคิดเรื่องความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละไว้ว่า

...บางครั้งครอบครัวตำรวจที่ขาดแคลนก็มาขอพึ่งพาอาศัยทั้งเงินทองและสิ่งของ แม่ก็ให้ไปด้วยความเต็มใจ ก่อนแม่เสียชีวิตนั้นน้องสาวผมคือเพ็ญแข ได้เคยถามแม่ว่ามีใครที่มาเยี่ยมเงินแม่แล้วยังไม่ได้มาใช้บ้าง แต่แม่ก็ไม่เคยบอก

บางบ้านขาดเหลืออาหารแห้ง เช่น พริก หอม กระเทียม ฯลฯ ก็มาขอ“ข่า”(หมายถึงแม่) แม่ก็จะให้เข้าไปเอาเองในครัว และยังกำชับให้เอาไปให้พอใช้ ส่วนงานศพคนที่รู้จักคุ้นเคยกับแม่ แม่ไม่เคยขาดการไปรดน้ำศพ ฟังการสวดศพ และไปเผาเกือบจะทุกคนถ้าแม่ไปได้...
(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2526 : 60)

ผู้เขียนบอกเล่าถึงคุณสมบัติของขุศรี บุนปาน มารดาของผู้เขียนว่าเป็นผู้ที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละด้วยการแบ่งปันและช่วยเหลือให้ผู้อื่นคลายความเดือดร้อน โดยไม่หวังผลตอบแทนเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ควรแก่การยกย่อง และคุณลักษณะที่งดงามนี้ก็อาจถ่ายทอดไปสู่ลูกหลานที่ได้เห็นการปฏิบัติของแม่ ดังบทไว้อาลัยสุขุม บุนปาน เรื่อง“ไอ้เฮีย” ที่ผู้เขียนกล่าวว่า

...ตอนที่ไอ้เฮียย้ายไปอยู่ กรป. กลางที่อุดรดิศต์ ผมกำลังเรียนมหาวิทยาลัย หลายต่อหลายครั้ง เรายกขบวนพเนจรไปสำรวจโบราณวัตถุสถานมีทั้งอาจารย์ และเพื่อนนักศึกษาเป็นกลุ่มย่อยกลุ่มใหญ่ ไอ้เฮียจะหน้าบานเป็นงานเชิง สั่งจัดการตั้งแต่ที่พัก อาหาร ยานพาหนะ และผู้หญิงให้เสร็จสรรพ แลผมยังนอนดึกตื่นเช้า คุณแลความเรียบร้อยทุกอย่างมิให้ขาดตกบกพร่อง

ครั้งหนึ่งไอ้เฮียเข้าห้องน้ำ ผมแอบเปิดกระเป๋าสตางค์ดู เห็นมีอยู่ ๓๐๐ บาทเท่านั้นเอง...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 96)

ผู้เขียนเล่าถึงประสบการณ์ร่วมระหว่างผู้เขียนกับสุขุม บุนปาน พี่ชายร่วมสายโลหิตที่แสดงให้เห็นว่าสุขุม บุนปาน มีอุปนิสัยใจคอคล้ายคลึงมารดาของผู้เขียน คือ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละ โดยยอมลำบากเพื่อผู้อื่นและยินดีช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้รับความสุขสบาย บ่งชี้ว่าสุขุม บุนปาน เป็นผู้ที่มีความเสียสละ มีไมตรีจิต เห็นใจ และชอบช่วยเหลือผู้อื่น โดยได้ดำเนินชีวิตตามแบบอย่างมารดาของตน

ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มักควบคู่กับความเสียสละ เพราะการแบ่งปันและช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการเสียสละที่บุคคลอาจสูญเสียแรงกายหรือสิ่งที่มอบให้หรืออาจได้รับความเดือดร้อนแทน แต่จะเกิดความภาคภูมิใจที่ได้ทำให้ชีวิตหนึ่งผ่านพ้นความเลวร้ายหรือมีความสุข ตลอดจนจะได้รับสิ่งดีงามจากบุคคลรอบข้างเช่นเดียวกัน

3. ความกล้าหาญและความเชื่อมั่นในตนเอง

ความกล้าหาญและความเชื่อมั่นในตนเอง หมายถึง การแสดงออกทางกายและวาจา ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเด็ดเดี่ยว กล้าเผชิญเหตุการณ์อย่างไม่สะทกสะท้านด้วยความแน่ใจว่า ถูกต้องของความรู้และความประพฤติของตน เป็นการสร้างบุคลิกภาพให้น่าเลื่อมใสเคารพ ทำให้เกิดความอบอุ่น ความมั่นใจแก่ผู้เกี่ยวข้องและตนเอง (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทร์ชลิ มาพุทธ, 2532 : 8) ในบทไว้อาลัยโกวิท วรพิพัฒน์ เรื่อง “ท่านโกวิท” ผู้เขียนได้ยกย่อง โกวิท วรพิพัฒน์ ว่าเป็นผู้ที่กระทำสิ่งใดแล้วจะประสบความสำเร็จ เพราะมีใจเด็ดเดี่ยว กล้าหาญ และเชื่อมั่นในตนเองสูง ดังคำกล่าวที่ว่า

...ใจตัวเดียว ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นหัวหน้า สำเร็จได้ด้วยใจ...

(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2544 : 244)

ผู้เขียนบอกเล่าให้ผู้อ่านทราบว่า จิตใจเป็นส่วนสำคัญที่สุดของมนุษย์ เพราะจิตใจ จะกระตุ้นให้มีพลังทั้งความคิดและการกระทำ หากจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ร่างกายก็จะมีพลังพร้อม จะกระทำทุกอย่างให้สำเร็จได้ ตรงกันข้าม หากจิตใจอ่อนแอ ร่างกายก็จะอ่อนแรง ไม่มีกำลังใจจะ กระทำสิ่งที่ต้องการให้ลุ่ล่งไปได้ การกระทำทุกอย่างจึงสำเร็จได้ด้วยใจ ผู้เขียนยังบอกเล่าให้ ผู้อ่านได้เห็นความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวของบุคคลในการต่อสู้กับความไม่ถูกต้องทั้งหลาย ดังในบท ไว้อาลัยสุขุม บุนปาน เรื่อง “ไอ้เฮีย” มีเนื้อความกล่าวที่ว่า

...แต่ถ้าจิตใจเห็นความไม่ถูกต้อง ไอ้เฮียจะเป็นฝ่ายเดินไปหา

เรื่อง โดยไม่เกี่ยงน้ำหนักหรือยศศักดิ์แต่อย่างใดทั้งสิ้น...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2530 : 96)

ผู้เขียนบอกเล่าให้ผู้อ่านได้รับรู้ว่า สุขุม บุนปาน มีความกล้าหาญในการต่อต้านสิ่งที่ ไม่ถูกต้อง เพราะเชื่อมั่นในตนเองสูง เห็นได้จากที่เขากล้าต่อต้านผู้กระทำผิด ซึ่งมีตำแหน่ง หรือ

ยศศักดิ์สูงกว่าคน โดยไม่รู้สึกรังเกี้ยวกลัวบุคคลเหล่านั้นว่า จะส่งผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินของเขา สื่อให้เห็นว่า ตำแหน่งยศศักดิ์ทั้งหลายไม่มีความสำคัญเท่ากับการปฏิบัติตนอยู่ในความถูกต้อง บุคคลควรสร้างจิตใจของตนให้เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว กล้าหาญ เพราะจะเป็นพลังให้ต่อสู้กับอุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต

4. ความกตัญญูทศเวท

ความกตัญญูทศเวท หมายถึง ความรู้สึกในอุปการคุณ หรือความดีที่ผู้อื่น หรือสิ่งอื่น มีต่อเราอันแสดงออกมาจากความนึกคิดของแต่ละคนและการแสดงออก หรือการตอบแทนบุญคุณ ต่อความดีที่ผู้อื่นทำนั้น โดยการแสดงออกทั้งการกระทำและคำพูด (กรมวิชาการ, 2525 : 216-243 อ้างถึงใน จันทรชติ มาพุทธ, 2532 : 8) ในบทไว้อาลัยสละ ชาตินันท์ เรื่อง “คำยินยอม” กล่าวถึงการแสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้ล่วงลับว่า

...ประการที่สอง การพิมพ์หนังสือแจกงานศพเป็นธรรมเนียม
นิยมที่ดี เป็นการแสดงความกตัญญูทศเวทิตาของผู้มีชีวิตที่มีต่อท่านผู้ล่วงลับ
ไปแล้ว ธรรมเนียมนี้ไม่มีในหมู่คนผู้กักขะ หยาบคาย หรือผู้ที่คิดว่าตัวเอง
ถือกำเนิดออกมาจากกระบอกไม้ไผ่...(ขรรค์ชัย นุนปาน, 2522 : 34-35)

เนื้อความข้างต้นแสดงแนวคิดให้ผู้่านตระหนักถึงการแสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้มีอุปการคุณ แม้บุคคลเหล่านั้นจะล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ควรรำลึกนึกถึงพระคุณด้วยการตอบแทนบุญคุณ การพิมพ์หนังสือแจกงานศพเป็นธรรมเนียมหนึ่งที่แสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้ล่วงลับ นอกจากนี้ยังสื่อให้เห็นว่า คุณธรรมประการสำคัญที่ชาวพุทธควรปฏิบัติคือการรำลึกและแสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้มีอุปการคุณ โดยต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ ดังเนื้อความในบทไว้อาลัยสละ ชาตินันท์ เรื่อง “คำยินยอม” ยังได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

...รำลึกนึกถึงผู้ใหญ่ที่บ้านด้วยความกตัญญูรู้คุณ แล้วแปร
ความคิดนึกเหล่านั้นออกเป็นการกระทำให้จงหนักและสม่ำเสมอ ...
(ขรรค์ชัย นุนปาน, 2522 : 35)

การแสดงความกตัญญูทศเวทต่อผู้มีอุปการคุณ นอกจากการรำลึกนึกถึงพระคุณท่านแล้วต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อตอบแทนคุณความดีที่ผู้มีอุปการคุณได้มอบให้

ความกตัญญูกตเวทีเป็นอีกคุณลักษณะที่ผู้เขียนเน้นให้ตระหนัก ทั้งยังเป็นคุณธรรม ประการสำคัญที่ชาวพุทธควรถือปฏิบัติ ผู้ที่ยังมีชีวิตสามารถรำลึกถึงและตอบแทนพระคุณได้ แม้ บุคคลจะล่วงลับไปแล้ว

5. ความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบที่ผู้เขียนเน้นในบทไว้อาลัยผู้วายชนม์คือความรับผิดชอบต่อแม่ ที่มีต่อครอบครัว เช่น บทไว้อาลัยชูศรี บุนปาน มารดาของผู้เขียน ในเรื่อง “ความทรงจำของลูก ๆ” กล่าวถึงหน้าที่ความรับผิดชอบของแม่ที่มีต่อครอบครัวเพิ่มขึ้นเมื่อพ่อต้องเสียชีวิต ดังเนื้อความว่า

...พ่อตายในขณะที่ยังเช่าบ้านเขาอยู่ ตายไปในขณะที่ไม่มีสตางค์ เหลือติดบ้านเลย แม่กระโดดเข้ามารับหน้าที่ประมุขของบ้านด้วยความรับผิดชอบ หนี้สินต่าง ๆ พอกพูนขึ้น งานศพของพ่อผ่านไปด้วยความทุลักทุเลแต่เรียบร้อย...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2526 : 61)

ผู้เขียนบอกเล่าให้ผู้อ่านได้รับรู้ว่า บิดาของผู้เขียนเป็นบุคคลสำคัญคนแรกในครอบครัว มีหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัว เมื่อบิดาของผู้เขียนเสียชีวิต มารดาของผู้เขียนต้องรับภาระหน้าที่ส่วนนั้น ถือทำหน้าที่เป็นทั้งบิดาและมารดาด้วยสำนึกรับผิดชอบ จนสามารถผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ด้วยดี

นอกจากนี้ ในบทไว้อาลัยเปรี๊ยะ เปลี่ยนสายสืบ เรื่อง “พี่เปรี๊ยะ” ผู้เขียนยังบอกเล่าให้ผู้อ่านเห็นว่า ผู้เป็นสามีและพ่อจะต้องมีความรับผิดชอบต่อภรรยาและบุตรของตน ดังกล่าวว่

...คนเป็นจำนวนมากในโลกนี้ มิได้ปรารถนาเป็นขุนเขาหรือชนนิก นอกจากคนอื่นจะเพื่อหยิบยื่นให้ พี่เปรี๊ยะเป็นคนเต็มคน เป็นชายเต็มชาย โดยมีได้ปรารถนา เป็นสามี เป็นพ่อผู้รับผิดชอบ...(ขรรค์ชัย บุนปาน, 2543 : 205)

ผู้เขียนเน้นย้ำให้เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้เป็นสามีและพ่อผ่านคุณลักษณะอันน่าขบข่องของเปรี๊ยะ เปลี่ยนสายสืบ ที่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนอย่างไม่ขาดตกบกพร่องในฐานะผู้เป็นสามี ซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวและพ่อของลูก

ข้อควรปฏิบัติอีกประการในการดำรงชีวิต คือความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน ไม่เพิกขมวดทาบของผู้เป็นสามี ภรรยา พ่อ แม่ หรือลูก แต่บุคคลควรตระหนักในทุกบทบาทที่ได้รับ เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

เนื้อหาในบทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน แสดงแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมสำคัญที่บุคคลพึงยึดเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต อาทิ ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความเสียสละ ความกล้าหาญและความเชื่อมั่นในตนเอง ความกตัญญู กตเวทิตะ และความรับผิดชอบ หากบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคุณธรรมดังกล่าวชีวิตจะมีความสุข เป็นที่เคารพรักและศรัทธาของคนใกล้ชิด ดังเช่นประวัติและผลงานของผู้วายชนม์ที่ผู้เขียนได้บอกเล่าไว้ในบทไว้อาลัย แม้บุคคลเหล่านี้จะจากไปแล้ว แต่สังคมก็ยังรำลึกถึงอันเป็นผลมาจากคุณธรรมที่บุคคลเหล่านี้ได้กระทำไว้เมื่อยังดำรงชีวิตอยู่

เห็นได้ว่า บทไว้อาลัยผู้วายชนม์ของขรรค์ชัย บุนปาน ไม่เพียงกล่าวไว้อาลัยเพื่อรำลึกถึง ยกย่อง และแสดงความรู้สึกที่มีต่อผู้วายชนม์เท่านั้น แต่ยังสอดแทรกแนวคิดจากวัตรปฏิบัติของผู้วายชนม์ให้ผู้อ่านตระหนักในหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนพึงสังวร อันเกี่ยวกับกฎแห่งความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ที่ทุกชีวิตต้องเผชิญความตายอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพื่อความไม่ประมาทในการประคับประคองให้ชีวิตอยู่รอดปลอดภัย และใช้ชีวิตได้อย่างยาวนาน ทั้งยังชี้คุณธรรมสำคัญที่ควรยึดเป็นแบบอย่างในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต อันจะนำความรุ่งเรืองและความสุขสงบสู่ผู้ปฏิบัติ